

UDK 821.111(73).09-31

Primljeno: 25. 08. 2018.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Dragana R. Mašović

PROCES RADIKALIZACIJE LIČNOSTI U PRAVCU OBOŽENJA ILI RAZBOŽENJA SAMOUBILAČKOG TERORISTE (ISTORIJA SLUČAJA: *TERORISTA DŽONA APDAJKA*)

Rad predstavlja istraživanje procesa radikalizacije ličnosti kao ideološke socijalizacije kojom se ona transformiše iz normalne u ekstranormalnu (Sprinzak) usled upotrebe nasilja bez moralnih ograničenja, posebno u slučajevima samoubilačkih terorista. Budući da se radi o veoma složenom fenomenu, sa brojnim društvenim, ideološkim, kulturalnim i drugim uzrocima, rad se ovde usredsređuje na jedan mogući model, analiziran u kontekstu referentne (ne sveiscrpne ali relevantne) teorijske literature, razrađen u delu *Terorista* Džona Apdajka koje i samo, svojim otvorenim krajem, ukazuje na postojanje mnogih drugih mogućnosti, konceptualizacija i kategorizacija. Cilj rada je, stoga, raščlaniti kritičkim čitanjem kao primerenom metodom, jedan književno-sociološki konstrukt koji je ovde određen kao oblik mikroanalize psiho-socijalne strukture ličnosti potencijalnog samoubilačkog teroriste.

Prema Sprinzaku, Mogadamu i drugim teoretičarima, proces radikalizacije se odvija fazno, od početne krize poverenja do konačne (samo)ubilačke akcije, a ostvaruje se u odgovarajućim sredinskim uslovima. Sličan se format ogleda u nekim vidovima pomenutog romana, angažovanog književnog dela, pisanog sa namerom da podrži „nadu književnosti da služi široj kulturi“ (Bečelor). Ta „šira kultura“ data je kritički kao i dubinska analiza profila potencijalnog teroriste koja ilustruje teorijske pretpostavke procesa radikalizacije. Na taj način i književnik postaje analitičar, sa svojim doprinosom psihološkim analizama fenomena, uz napomenu da onda i njegovo delo, spoj fikcije, psiho-sociološke i kulturološke studije, ostaje otvoreno za raspravu i drugačija tumačenja.

Ključne reči: radikalizacija; nasilje; terorista; terorizam; ideologija

U izučavanju terorizma dominira traganje za teorijskim određenjima koja bi mogla poslužiti kao smernice za praktičnu akciju njegovog suzbijanja. Brojni analitičari su uložili dosta truda da utvrde njegove činioce, prirodu i vrste. Među njima, književni analitičari mogu biti od pomoći sa svojim imaginativnim sažimanjem relevantnih dimenzija u uslovnu ali celovitu predstavu o terorizmu kao proživljenom ličnom iskustvu. Američki pisac Džon Apdajk (John Updike) i sam je osetio nešto od toga kao neposredni svedok terorističkog napada 9/11, o čemu je dosta pisao u drugim formama. Potom je, u jednom od svojih poslednjih romana, *Terorist (The Terrorist)* (2006)¹, pokušao da pruži svoj odgovor na suštinska pitanja vezana za savremeni, novi ili četvrti talas (najčešće samoubilačkog) verskog terorizma.

Apdajkov „odgovor“, međutim, izazvao je različito intonirane reakcije, od književne kritike preko političkih tumačenja do oštih prigovora muslimanskih krugova. Mnoge od njih su isticale pretpostavljen negativni ili, ređe, pozitivan odnos pisca prema svom junaku, potencijalnom teroristi, sa prikladnim odabirom navoda iz samog dela (ali i iz intervjuva, drugih spisa, novinskih tekstova). Isticali su se razni momenti iz piščevog života kao argumenti, od vere (poreklom jevrejske) preko statusa slavnog književnika (*celebrity*) do tvrdnji da je u odnosu prema muslimanima Apdajk bio, odnekud, izravno zlonameran.

Većini ovih reakcija može se prigovoriti da ostavljaju po strani dve vrlo bitne crte koje Apdajk izvodi iz obimne literature, od one o terorizmu do verske, a koje obuhvataju kritiku kulture i u njoj i prema njoj formatirane ličnosti. Shodno relevantnoj literaturi, ta se ličnost, kroz proces radikalizacije, odriče svoje imanentne složenosti, kritičnosti i otvorenosti, a zarad patološke jednosmernosti, narcističkih opsesija i (udobne) izvesnosti indoktrinacije. Iz tog ugla gledano, delo nadilazi sam problem terorizma i upućuje na širu kritiku mentaliteta koji je, između ostalog, omogućio da savremeno doba postane veliko poprište ideologija. Međutim, da bi se to toga stiglo, i samu knjigu ne bi trebalo čitati sa stanovišta političke isključivosti onih koji, na taj način, samo podržavaju i produžavaju život tim istim ideologijama.

1. O ĐAVOLIMA I BOGOVIMA

Služeći se jednim danas umnogome nepopularnim književnim postupkom, svevidećim autorom (uz unutrašnji monolog glavnog junaka), Apdajk u *Teroristi*, njegove

¹ Svi navodi iz romana *Terorista* po prevodu Dušanke Vujić iz sprskog izdanja kuće Filip Višnjić, Beograd, 2006. Napomena: Ako to nije drugačije navedeno, prevodi u ovom radu su autorovi.

početne reči, kao najavu, ponavlja i na kraju romana, kao zaključak. U njima se ispoljava strah američkog muslimana Ahmeda, da će mu „đavoli“ među kojima živi (savremeni Amerikanci smešanih rasa i vera) „oduzeti boga“, razbožiti ga i tako naturalizovati na američki način života. A upravo je, sledeći svoju predstavu o bogu, on sam stigao na ivicu terorističkog (samo)ubilačkog napada od kojeg, na kraju, odustaje – pa mu je, čini se, bog, ipak, „uzet“. Ali ne samo intervencijom „đavola“ i ne samo zahvaljujući trudu deprogramera, školskog savetnika za profesionalu orijentaciju i (pasivnog) Jevrejina Džeka Levija, nego i pogledom na decu, njegove potencijalne žrtve. Prizor nevinih, pre bi se reklo, vraća ga bogu kao vrhovnom arbitru života i smrti. Ili ga vraća humanističkim vrednostima. Ili, možda, u celoj pustolovini „bombaša samoubice“, on sazreva kao ličnost, odriče se pokornosti i preuzima na sebe odgovornost za svoj (i tuđ) život. Ovo su otvorene, ne tako odvojene već, radije, isprepletane mogućnosti ali je, sem njih, još jedno pitanje možda ključno za razumevanje terorizma: da li je Ahmed, odustavši od terorističkog čina, izgubio svoju ispunjenost verom („razbožio se“) ili je, podsećanjem na ishod svoga eventualnog čina, pronašao pravog boga u sebi i tako se „obožio“? Da li se u svemu tome radi o primanju prave vere ili re-amerikanizaciji? Ili je sve to ili ponešto od toga? Ili je, pak, na drugoj strani, odustajanje ishod deprogramiranja, „isterivanja đavola“, iza koga u ličnosti obično ostaje pustoš?

Hoće li Ahmed, posle svega, ponovo nečemu „pripadati“ ili ostati da lebdi u prostoru oslobođenom gravitacionih sila ideologije, kao junaci u nedavnom filmu sličnog naziva?²

Odgovora, u potpunosti, nema iako ima natuknica. Razlog tome je i u činjenici da se, i u fikciji i u stvarnosti terorizma, stiče mnogo faktora. Analitika nalaže izbore i prioritete, pa se, recimo, i u ovoj književnoj, javlja pojednostavljena varijanta (radnja je dramski konstruisana tako da se čitavi delovi samo posredno prenose, ili odigravaju van scene; uključeni su samo donji nivoi piramide odlučivanja u hijerarhiji terorističkih grupa; vođa ostaje skriven, i sl.) koja apstrahuje bitne činioce koji bi, u drugim izborima, dali drugačiju sliku socijalno-patološke biti terorizma.

Slika u ovoj studiji sadrži relativno mali broj likova (opravdano, jer se u stvarnom svetu terorizma taj broj teško može proširiti – zbog same konspirativne pretpostavke) upletenih u potencijalnu (samo)ubilačku akciju. Razlog tome je namera da se terorizam prouči iz pravca gde je njegova analiza veoma zahtevna: iz pravca mikroplanova, religijske motivacije i respektivnih moralnih preispitivanja a u pravcu kritike progresivne indoktrinacije na čijoj se krajnjoj tački nalazi monolitni zelot,

² Film „Gravitacija“ (Gravity) (2013) režisera Alfonsa Kuarona (Alfonso Cuarón).

manihejac, sa „belom stranom“, ego-laskavom i nezasitom u hranjenju nabeđenim svetovnim „crnilom“ koje ga okružuje, pravda i podstiče.

Ipak, to ne znači da „crnila“ – nema. Ima ga i izloženo je u oštroj kritici kulture. Amerika kao okruženje potencijalnog teroriste jeste zemlja problematične duhovnosti, probitačne kulturne ispraznosti, prereziranih televizijskih trivijalija i degradacije vrednosti ugrađenih u nacionalni mit. Od „američkog sna“ ostala je samo školjka, himera kulture koja je ponoću svojih mitova pretvorila u „jezero od krša“ (17), *wastescape*. Takva jedna stvarnost pogoduje razvoju raznih oblika eskapizma, pa i porastu opredeljenja za veru u onostrano i njene radikalnije izdanke³. Ali, čak i da je tako, to nije dovoljan preduslov za nasilje, posebno ne ekstremno.

Kako su analitičari terorizma ukazali, kulturna klima traži i kompatibilan format ličnosti, sledeći važan činilac u analizi terorizma. Ona mora proći kroz proces radikalizacije uz prateće odricanje od procene raspoloživih modaliteta života (i smrti). Stoga je borba za mentalnu prevlast (*struggle for mind*) sama srž problema. Ona nalaže da se, umesto retorike borbe protiv terorizma, preduzmu mnogo krupnije akcije u širem društvu i kulturi i to u porodici, obrazovanju, javnom životu, medijima, itd.. Ujedno, ona bi morala poći od teze da se fundamentalistička pokornost ne sme zamerati samo jednoj veri, bez obzira na učestalost akcija njenih ekstremističkih grupa, a zanemariti njeni drugi varijeteti uz prateće pojave fanatizma, ksenofobije, monomanije, znači, ukupan socio-patološki sindrom isključivosti, društvene, političke, kulturne.

2. PISAC KAO ANALITIČAR

Kako navodi Bečelor, dobar deo sociološkog cilja – proučavanja organizovanog života i društva – preseca se sa romansijerskim zadatkom stvaranja narativa, tj., imaginarnih svetova u kojima će nastati likovi uvučeni u akcije (Batchelor 2009:10). Trograna šema u ovoj književnoj aplikaciji (kritika kulture, kritika ličnosti formatirane tom kulturom i borba za um u poslednjoj fazi radikalizacije) potiče iz tog presecanja a zasniva se na naučnim studijama o terorizmu. U njima se njegova protejska bit sagledava iz ugla teorijskih i primenjenih disciplina, od socio-psiholoških preko

³ Sledeći komentar je deo Apdajkove dijagnostike zapadne kulture: „Kako to Džek Levi vidi, Amerika je čvrsto popločana masnoćom i katranom, zamka od katrana od obale do obale u kojoj smo svi zaglibljeni. Čak i naša hvaljena sloboda nije nešto čime se možemo mnogo ponositi otkad su komunisti ispali iz trke; ona samo olakšava teroristima da se kreću, iznajmljuju avione i kamione i postavljaju prezentacije na vebu. Verski fanatici i kompjuterski monstumi;...“ (34).

političkih i religijskih do bezbednosnih i njihovog pratećeg korpusa „antiterorističkih“ pristupa. Uprkos tome, fenomen nam nije ništa bliži. Nije se mnogo odmaklo od stanovišta da je „terorizam (...) previše heterogeni politički fenomen da bi ga objasnila jedna jedina opšta teorija“ (Schmid 2011: 228). Sama teorijska razgranatost potiče iz raznih principa klasifikacije i iz njih izvedenih različitih modula (državnih i nedržavnih i njihovog grananja), kao i savremenih i istorijskih⁴. Među istraživačima, na svoj način, u širem analitičkom krugu, često se nalaze i pisci. Oni se i sami kreću „minskim poljem“ sa opasnostima olakog gaženja preko izmešanih verskih i političkih osećanja, verskih i nacionalnih kultova žrtvovanja i mučeništva, tradicija borbi za nacionalne ciljeve, interesa država, institucija i socijalnih grupa, itd. I na njima je da biraju svaki korak, oslanjajući se na sve druge analitičare, kako bi „razminirali“ svoj domen, onaj koji tradicionalno pripada književnom zanatu: domen proživljene istorije (felt history)⁵. U tom pogledu pisac rizikuje kritiku i nepopularnost ali sledi svoju ubeđenost da, ipak, čini nešto bitno za svoje društvo i njegovu kulturu.

Zato su i napadi na Apdajka, iz pravca ideološko-teološke kritike, uglavnom reakcija na njegovo korišćenje verskih knjiga i informanata. Na tom nadasve „trusnom“ području nije baš najbolje prošao ali mu se mora priznati bar trud da svet Drugog sagleda iz njegove perspektive. Što ta perspektiva povremeno razotkriva vid ideološke indoktrinacije podvodi se pod njegovu kritiku kulture u kojoj i drugi vidovi (društvena zajednica, škola i porodica) ne prolaze ništa bolje. Kao ni celina: svet *Teroriste* je mračan, obesmišljen i groteskan.

Apdajk slaže negativne ocene jednog vremena u egzistencijalistički *tableau* sveopšte mučnine i tim slaganjem realizuje jednu od potencijalnih funkcija književnosti, sve jaču u 20. i 21. veku, da posluži kao apstrahovani, opitni model mogućeg razrešenja društvenih problema.

⁴ Dejvid Rapapor (David Rapaport), na primer, autor je takozvane „talasne teorije“ prema kriterijumu motivacije za nasilje određene grupe. U istorijskom vidu, prva takva grupa obuhvata anarhiste i socijalne revolucionare iz 19. veka, druga anti-kolonijalne nacionalne oslobodilačke pokrete posle Prvog svetskog rata, a posle Drugog svetskog rata sledi treći talas levičarskih radikalnih grupa na Zapadu. Četvrti talas čine međunarodne islamiističke salafističke grupe kao najjači desničarski verski pokreti. Svaki je, sem savremenog, kako nastavlja Rapapor, trajao otprilike jednu generaciju, svaki je bio heterogen i preklapao se sa drugima ali se u svakom, ipak, jasno isticao dominantni pokret, umnožavanje grupa istomišljenika (dalje u McAllister, Bradley i Schmid, Alex, P., „Theories of Terrorism“ u Schmid 2011).

⁵ Delikatnost književne (i umetničke) pozicije autora u odnosu na osetljivost brojnih interesnih grupa jeste u tome da konceptualno uspostavi svoje delo a da ne bude pročitano, onako kako Apdajk, zbog *Teroriste*, često jeste, kao podstrekač rasne i verske mržnje. Koliko je i sam pisac bio svestan svoje krhke pozicije, svedoči i njegov stav da „pisac imaginativne proze (fiction), profesionalni lažljivac, paradoksalno je opsednut istinitim – onim što se doima kao istinito, što mu zvuči istinito u fabricaciji prikupljenoj na njegovom radnom stolu“ (prema Batchelor 2013: 11).

U tom pogledu, pisac postaje preko potrebni analitičar. Ali se ne sme zanemariti i ona druga mogućnost: da, instrumentalizacijom svoga dela, on sam može lako postati katalizator, mobilizator i strateg nekog drugog ideološkog projekta, i tako se naći sred drugih, ništa manje opasnih minskih polja. Njegov roman, tada, i sam lako postaje „delo“.

3. DELO

Kultura i ličnost sadejstvuju u procesu nastanka ekstremizma. Na tom putu, od prihvatanja preko indoktrinacije do radikalizacije (akcije), kako ističu teoretičari, ima dosta istorijskog nasleđa koje je stvorilo diskurs terorizma. Tako, na primer, u Rapaporovoj teoriji o istorijskim „talasima“ nedržavnog terorizma⁶, u anarhističkom je nastao je pojam „delatne propagande“ podstaknute razvojem štampanih medija i drugih tehnološko-industrijskih dostignuća. Ona su omogućila širenje i internacionalizaciju kulture terorizma zasnovane na akcionoj agitaciji, ideji da dela govore više od reči. Otud je, za regrutaciju i radikalizaciju pristalica, bilo potrebno davati poučne primere modela sledbeništva u funkciji katalizatora i strateškog manevrisanja masovnih pokreta. Već tada je to rečito „delo“ sadržalo element samožrtvovanja, samoubilačkog terorizma, kao jedne od vodećih odlika savremenog, četvrtog talasa nasilja⁷.

Taj novi talas je postavio ponajpre pitanje uticaja religije i, uopšte, porasta „religijskog terora“. Iako u analizama on ima mnogo širi vid i obuhvata mnoge tangencijalne zone, posebno političke⁸, ovde je redukovan samo na psihološki učinak vere u pojedinačnom slučaju, odnosno, na ekstremističko programiranje.

⁶ Videti napomenu 4.

⁷ Ni u jednom vidu rasprave nema sveopšteg slaganja pa ni po pitanju „novine“ četvrtog talasa. Na primer, Brus Hofman nalazi da je religijski terorizam relativno trajan vid nedržavnog nasilja, samo je dobio svetovno ruho u 19. veku. (prema Schmid 2011 : 232)

⁸ Široka skala mišljenja kreće se od religije i njenog suštinskog uticaja na terorizam do shvatanja po kojima je religija instrumentalizovana kao modul kolektivne akcije u pravcu svetovnih i opipljivih ciljeva a ne nekog pretpostavljenog duhovnog spasenja (dalje o tome u Schmid 2011: 231). Na primer, u *Manjem zlu (The Lesser Evil)* Majkl Ignatijef (Michael Ignatieff) (2004: 123) podvodi religijski-motivisan terorizam pod širi naslov, „Iskušnja nihilizma“ („The Temptations of Nihilism“), sugerišući da tamo gde teroristi pravdaju svoje akcije pozivanjem na religiju, oni zapravo „kidnapuju“ svetu tradiciju. Na drugoj strani, potencira se kako je istorija religije zapravo istorija nasilja, kao što ističe Kventin Skinner (Quentin Skinner) u svom delu *Ispitivanja (Inquiry)*: „Previše je jasno da se hrišćanstvo često iskazivalo kao netolerantna religija i da su barem neki od ratova i progona sa kojima se dovodi u vezu zapravo sledili iz njegovog karaktera i vere“ (prema „Religious Terrorism and Political Liberalism“, *UCL December 2008*, str. 4).

4. DELO I VERA

Proces radikalizacije ličnosti do terorističkog dela, po Magnusu Ranstorpu (Magnus Ranstorp), zasniva se na mišljenjima koja usvajaju budući akteri dela, okupljeni, bliže ili dalje, oko duhovnog vođe. Oni sebe doživljavaju, tvrdi Ranstorp, kao značajne ličnosti na još značajnijoj istorijskog prekretnici (recimo, ratnika za veru), u jednom podeljenom svetu, u kojem su ratnici na strani jedinog i isključivog dobra (Schmid 2011: 231) protiv sveprisutnog zla. Njihovo delo je čin posvećenja (a sacramental act), kako to definiše Hofman (Bruce Hoffman) (Schmid 2011: 232)⁹. Zato se i Apdajk, u svom tentativnom konstrukt, hvata u koštac sa sržnim pitanjem odnosa indoktrinirajućeg korpusa (učenje, učitelj – teorijski indoktrinator i praktični instruktor-fasilitator) i učenika kao potencijalnog vršioca terorističkog čina¹⁰.

5. SVETI ČIN

Svojom (pre)visokom cenom, samoubilački teroristički čin predstavlja vrhunac radikalizacije svesti koja je svoju istorijsku ulogu zasnovala na beskompromisnom sledbeništvu određenih ideja tako da eventualni pristanak na (samo)ubijanje sledi iz ekstremnog programiranja i ideološke socijalizacije koja naturalizuje nasilje. Središnje mesto u procesu, time, pripada, „ljudskoj transformaciji, jednom psihopolitičkom prolasku (*passage*) u vremenu, od normalnog do ekstra-normalnog ponašanja“ (Sprinzak 1999: 59). Ona se odvija kroz faze krize poverenja, sukoba legitimnosti i delegitimizacije, kako to vidi Sprinzak. No, budući da se njegov model više odnosi na grupna ponašanja, šema se, u pojedinačnom slučaju, može preuzeti od Mogadama (Moghadam). On isti proces metaforično prikazuje kao šestospratnicu:

⁹ U ovom pravcu ide i hipoteza Marka Jirgensmajera (Mark Jürgensmeyer) o „kosmičkom ratu“. Religijski terorizam znači borbu snaga reda protiv snaga nereda i radikalizuje se do kosmičkih granica. Da bi ta borbe eskalirala, navodi Jirgensmajer, potrebno je da se stekne pet činilaca: religijska organizacija mora doživeti datu borbu u realnom vremenu, zatim, vernici se lično moraju identifikovati sa sukobom pa delovati po osnovi verske sankcije, zatim, pošto se kosmičke borbe ne mogu okončati u realnom vremenu, onda vernici moraju prihvatiti kontinuitet borbe kako bi održali posvećenost cilju, zatim, esktrmisti moraju osetiti da je borba dostigla kritičnu tačku i, konačno, grupa mora borbi dati kosmičko značenje (Schmid 2011: 232).

¹⁰ Od rasprava o tome da li se radi ili ne radi o nekom „novom“ terorizmu, preko vrlo ekstremnih teorija o terorizmu kao organizovanom makroteatru, performansu ili metafori makrokosmičkih sukoba, stiže se do analiza (Ehud Sprinzak) najnovijih terorističkih napada iz pravca milenijumskih i postmilenijumskih pokreta kod kojih se apostrofira iskupljenje, ostvarljivo odgovarajućim uverenjima i delima koja su priprema za Božji sud. Ukoliko sve te pripreme radnje potraju i odvijaju se presporo, milenijumske grupe mogu postati nestrpljive i pribeći nasilju (Schmid 2011: 233).

prva faza (sprat) predstavlja kognitivnu analizu strukturalnih okolnosti u kojima se dati pojedinac nalazi, preko potrebe za njihovim menjanjem, jačanjem osećaja nepripadanja, moralnim odvajanjem i priklanjanjem novoj grupi te, konačno, odbacivanjem otpora prema nasilju (Schmid 2011: 219).

Ove faze su primenjene u *Teroristi*, a za njihovo odvijanje date su tri uslovljenosti: karakterološke odlike, kultura koja pogoduje otuđenju i nasilju i posvećenost u odluci o izvršenju.

Od karakteroloških odlika, važna je mladost fleksibilne i povodljive ličnosti (*impressionable*)¹¹, lako (pre)oblikovane (*malleable*). Uz to, u uzorku modela teroriste dominiraju: osetljivost, inteligencija, individualizam, ćutljivost, ozbiljnost, otežana komunikativnost, stidljivost, egzistencijalistički *angst*, osećaj autsajderstva zbog, između ostalog, drugačije porodice, nedostatka drugara, itd. Rečju, Apdajkov Ahmed gotovo je idealan „materijal“ za „teroristu“¹². Njegovo životno doba jeste kasni tinejdžerski period, kritičan jer predstavlja prelaz iz škole u službu, tj., iz domena tuđe odgovornosti i položaja relativno pasivnog primaoca, do postepenog osamostaljenja, preuzimanja odgovornosti i potencijalno aktivnog povratnog uticaja na sredinu.

Sazrevanje unutar disfunkcionalne kulture bitna je odrednica radikalizacije. Okolišni formativni faktori dominiraju prvom fazom radikalizacije u kojoj se početni Ahmedov osećaj otuđenja povezuje sa degradacijom zajednice što će, povratno, uticati i na njegovu sopstvenu. Takva sredina se javlja kao podložna razvoju društvenog zla (*enabling*). Veliki *tableau* romana obuhvata mnoštvo činilaca koji doprinose „slabljenju imuniteta sredine“: od ekonomske propasti grada koji se, ironično, nekad zvao Nju Prospekt¹³ preko porasta siromaštva i bede do razvoja kriminala, trgovine narkoticima i sl. Obraćajući se školskoj drugarici Džorilin i, preko nje, nosiocima popularne kulture svoje generacije, Ahmed svoju pokornost „čistoj“ veri suprotstavlja njihovoj pokornosti materijalizmu, potrošačkom duhu i kultu telesnosti, ističući da svuda oko sebe vidi samo „robove droge, robove mode, robove

¹¹ Radikalizacija Ahmedova počinje podložnošću uticajima. Levi primećuje kako dečak ne govori svojim jezikom već „sa bolnim dostojanstvom; on imitira (...) nekog starijeg koga poznaje, nekoga ko je uglađen i zvaničan govornik“ (41). Taj stariji je šaik Rašid, koji, za Ahmeda, u svetu koji ga okružuje, predstavlja nosioca drugačijosti. I Apdajk, u jednom intervjuu, ističe kako je „mislio da je važno pokazati koliko je Ahmedu bilo potrebno da načini sopstvenu filozofiju, da tako kažem, jer sredina nije pružala nikakvu“ (Mudge 2006).

¹² U karakterizaciji Ahmeda teološki kritičari nalaze dokaze za tezu da je Apdajk stvorio netrpeljiv i neprijatan lik Muslimana kako bi raspalio mržnju i islamofobiju. No, oni time samo redukuju jedan složen lik koji, pored svih mana, poseduje i osobine kao što su iskrenost, poštenje, i sl. Ujedno, Ahmed nije jedini koji ne nalazi sebe u savremenoj popularnoj i potrošačkoj kulturi. Utisak je da to ne uspeva ni Apdajku.

¹³ Fikcionalizovani Paterson, Nju Džerzi, Apdajkov omiljeni kulturni krajolik.

televizije, robove sportskih heroja koji ne znaju da oni postoje, robove bezbožnog, beznačajnog mišljenja drugih“ (80-81).

Slično mišljenje stiže i iz drugih pravaca, ponajpre Levija, pasivnog vernika. On oseća istu propast nekadašnjih visokih težnji i ciljeva, i, sa egzistencijalističkim osećajem mučnine i gušenja, budi se iz svojih „zlokobnih snova“ natopljenih „bedom sveta“ (25)¹⁴. U njemu se javlja osećaj sličan onome kod Selindžerovog junaka Holdena Kolfilda,

da mu je život jedna nepotrebna mrlja – promašaj, neprekidno pravljenje grešaka – na inače besprekornoj površini ovog bezbožnog časa. (...) On sebe vidi kao patetičnu stariju osobu na obali koja se glasno obraća flotili mladih dok klize u kobnu baruštinu sveta – sa sve manje resursa, sa slobodama koje nestaju, sa nemilosrdnim reklamama usmerenim ka besmislenoj popularnoj kulturi večite muzike i piva i nemoguće mršavih i fizički jakih mladih ženskih osoba.
(29)

Da ne pominjemo ovde i školu, instituciju licemerstva, nekada palatu znanja, nadvijenu nad grad „kao zamak“ a sada oronulu, punu ožiljaka i azbesta koji se kruni“, na ivici „širokog jezera od krša“ (17).

Na toj ivici, ispunjeni strahom, prezirom i mučninom, Levi i Ahmed se nalaze na različitim pozicijama. Stariji se priklanja spasenju, barem mladih, dok se mlađi radikalizuje ka (samo)uništenju.

6. RADIKALIZACIJA

Delegitimizacija počinje upravo navedenom percepcijom kulture, fazom *krize poverenja (crisis of confidence)* u kojoj se sredina još uvek ne doživljava u svojoj ukupnosti, navodi Sprinzak, niti kao ustrojstvo, sistem, država, drugi verski sistem. Radije, početni korak je razočarenje u aktere, pojedince, agente sistema koji manipulišu sistemom, u ovom slučaju školstvo, od nastavnika preko đaka, đачkih neformalnih grupa, do savetnika. „Drugi verski sistem“, u ovom slučaju hrišćanski (u romanu baptistički), doživljava se kao površno i teatralno obožavanje „troglavog“

¹⁴ Levijevo jevrejstvo se ne može tek tako zanemariti ali u romanu je potisnuto u drugi plan, naročito bolna tačka jevrejsko-arapskog sukoba. Neprijateljstva se samo naslućuju: posmatrajući imama na ceremoniji dodele diploma Levi pomišlja „na Izrael koji ratuje i na tužno malo preostalih sinagoga u Evropi koje danonoćno treba da čuva policija“ i oseća kako se „njegova početna dobra volja prema imamu ... topi: taj čovek u beloj odeći strši kao kost u grlu u ovoj prilici“ (121). Očito da Levi pati od predrasuda koje se lako mogu probuditi.

idola, „nečist“ i lišen duhovne sadržine. Crkva je, kao i škola, „počađavela“ i „kamena“ pored „jezera đubreta“ (57).

Posebno mesto u fazi krize poverenja zauzima porodica, u pravilu disfunkcionalna. Ahmed je još kao dečak napušten od oca, muslimana, Egipćanina, a ostavljen sa majkom, irskom katolkinjom koju bi vernici opisali kao „posrnulu“. Ona sličnu optužbu oseća i kod svog sina koji je smatra za – „nečisto meso“.

U ovoj fazi *sukoba legitimnosti (conflict of legitimacy)* podrazumeva se uzajamni pogled dva sistema, „nečistog“ sredinskog društva i alternativnog sistema „čiste“ vere. U pripremi sledeće faze, Ahmed slaže sve svoje osude u osudu celine: „*Svet je težak, misli on, jer su u njemu đavoli na delu, unoseći zabunu u stvari i izvitoperujući ono što je pravo*“ (17). Ta osuda, po mišljenju analitičara, uticala je na promenu u orijentaciji. Za ekstremiste četvrtog talasa¹⁵ često nema onih koji su u mnogim definicijama terorizma nekada figurirali kao distinktivni faktor: „nevinih žrtava“. Navodi se jedna izjava, na primer, Bin Laden, po kojoj su svi mete¹⁶ – pa i za Ahmeda. U početku on ističe da naravno, ne mrzi „sve Amerikance. Međutim, američki način je način nevernika. Kreće se u pravcu užasne sudbine“ (46), ali, sa jačanjem otuđenja od ovosvetovnog i jačanjem onosvetovnog, govori kao opredeljen i spreman:

'Do izvesne mere je korisno upoznati neprijatelja.'

'Neprijatelja? Auh! Ti tamo nisi imao neprijatelja.'

'Moj učitelj u džamiji kaže da su svi nevernici naši neprijatelji. Prorok je rekao da na kraju svi nevernici treba da budu uništeni.' (76)¹⁷

U fazi krize *legitimnosti (crisis of legitimacy)* ceo sistem je demonizovan te se sada osuda može povratiti na pojedine njegove članove i to bez moralnih obzira,

¹⁵ I Nojman (Neumann) potvrđuje da je suicidalni terorizam četvrtog talasa drugačiji od prethodnih upravo po broju žrtava uključujući i žrtvovanje samog bombaša: „Upravo je pomak u metama a ne identitet ili motivacija izvršioca ono što čini novinu“ (Neumann 2009: 118).

¹⁶ U časopisu *Tajm* od 16. septembra 2001. navedene su reči Osame Bin Laden, „U današnjim ratovima nema morala. Verujemo da su najgori lopovi u današnjem svetu i najgori teroristi Amerikanci. Ne moramo praviti razliku između vojnika i civila. Što se nas tiče, oni su svi mete“ (*Wikiquote*). I Ahmedov fasilitator Čarls, pripremajući ga za nasilje, slično govori o Amerikancima: „Oni sebe vide kao nevine ljude, zanete svojim privatnim životom. Svi su nevini – oni su nevini, ljudi koji su skakali sa kula su bili nevini (...) Pa ipak, iz sve ove nevinosti, nekako izviruje zlo. Zapadne sile krađu našu naftu, uzimaju našu zemlju...“ (202). Na to Ahmed kaže, „Uzimaju nam našeg Boga“ (202). I, kasnije, u pripremi terorističkog čina, dok razgovara sa mehaničarima u garaži, Ahmed napominje, „svi se borimo za Boga protiv Amerike“ (264).

¹⁷ I ovakve replike podstakle su optužbe za raspirivanje islamofobije.

dehumanizovano¹⁸. Dehumanizacija stvara, kako navodi Sprinzak, preduslove za nasilje (Schmid 2011: 218).

7. EKSTREMNA RADIKALIZACIJA - DEHUMANIZACIJA

Ako je ceo sistem demonizovan, onda se osuda vraća pojedincima a prvi u redu je on sam, potencijalni počinilac, Ahmed. Njegova ličnost prolazi kroz promene koje se skupno mogu odrediti kao odbacivanje ovosvetovnog (daljeg školovanja, uživanja u ljubavi i seksu, itd.) ili „amerikanizacije“ (tj. zapadnog formata ličnosti)¹⁹. Kako manihejstvo funkcioniše po sistemu istovremenog jačanja suprotnosti koje se uzajamno pothranjuju, Ahmed, odbacivanjem jedne mogućnosti identiteta istovremeno stvara drugu²⁰. Rečju, marginalizovani i otuđeni Drugi, „zemaljski“ i ovosvetovni, ustupa mesto „nebeskom“ mučeniku, onosvetovnom i svetom, boljem i idealizovanom jastvu.

Sa ovim prvim odlazi i kritičar, pozdrivac (*doubter*) i školarac a sa drugim stiže pokornik i podanik²¹. Jedan od simptoma priklanjanja veri jeste i njegov govor, krut i formulaičan, doktrinaran i knjiški; u početku, kako smo istakli²², imitativan ali, sa odmicanjem, sve sposobniji da i svoje emocije formuliše prema usvojenom verskom idiomu. Ideolog šeih Rašid objašnjava kako je islam očuvao „nauku i jednostavne mehanizme Grka“ pa su „heroji islamskog otpora velikom Satani“ bivši doktori i inženjeri koji su vešto iskoristili mašine kao što su kompjuteri, avioni i eksplozivna sredstva: Alah je stvorio fizički svet i sve njegove naprave, kada se koriste za svetu stvar, postaju svete“ (154). To znači da, programiran kao tempirana bomba, suicidalni mehanizam, Ahmed, iako telesno deo sveta koji gubi legitimnost, ukoliko svoje telo

¹⁸ Jedno mišljenje ovde treba navesti. Brus Hofman napominje da „dok svetovni teroristi gledaju na nasilje kao na način iznuđivanja popravke greške u sistemu koji je bazično dobar ili kao na način za provociranje stvaranja novog sistema, religijski teroristi ne vide sebe kao sastavne delove jednog sistema koji je vredan spasenja već kao na 'autsajdere' koji traže fundamentalne promene u postojećem poretku“ (Schmid 2013: 225).

¹⁹ U komentaru o asimilovanim i amerikanizovanim muslimanima Ahmed ništa nije manje kritičan jer se „suviše ponosi svojom izolacijom i svojevoljno izabranim identitetom da bi ga ugrožavala masa običnih, opterećenih ljudi i neprivlačnih, praktičnih žena koje su uključene u islam kao neka lenja stvar etničkog identiteta“ (191).

²⁰ spolja se simbolički naglašava Ahmedova manihejska podeljenost: sugerisući čistotu svoga duha, on gornji deo tela uvek oblači u besprekorno belo a donji u crno.

²¹ U početnim fazama indoktrinacije Ahmed je pun pitanja; tako se, na primer, pita „ko zauvek održava vatru pod kotlovima pakla?“ (11) i sl. Ali, ipak, zaključuje da se bog „ne meša sa našim razumom nego mu se naš razum klanja“ (13). Čak i kada ga drugi (Džorilin) upozoravaju da se možda radi o manipulaciji, Ahmed odbacuje sumnje. Inače, jedan deo kritike dao je navode koji problematizuju ovaj vid karakterizacije.

²² Videti napomenu 11.

upotrebi za svetu stvar može postati obožen, nebeska ličnost prekomponovana u onostranom.

Ta „nebeska“ ličnost, koju srećemo ne samo u teorijama verskog terorizma, nego i u drugim ekstremnim oblicima indoktrinacije²³, zamenjuje (izabranim) smislom i sadržajem (tegodno) lebdenje u praznini i nalazi (u veri) spas od egzistencijalističke móre: režim, red, disciplinu i čistoću. Smisao se, sa odmicanjem indoktrinacije, javlja kao žudnja za rajem, kako ističe šeih govoreći da su, zbog te žudnje, ljudi „nestrpljivi sa ovim svetom, tako bledom i sumornom senkom sledećeg“ (116).

U ovoj fazi, *fazi samo-određenja ili samo-identifikacije* (Schmid 2013: 219), Ahmed napušta zonu kognitivne praznine (cognitive gap) (nepripadanja) i usvaja samoodređenje koje ga „uzdiže“ prema novom identitetu²⁴.

8. UZDIZANJE

U *fazi uzdizanja* koja počinje mnogo pre zadobijanja statusa mučenika (a koja se, zbog islamističkih ekstremista, u teoriji naziva džihadizacijom²⁵), potencijalni terorista/mučenik daje sve više legitimitet „nebeskom“ svetu. Tu sliku prati efektna književna metafora u čijem centru je jedno, u prošlosti često, terorističko sredstvo: kamion. Vožnja kamiona za koju se Ahmed opredeljuje nakon prekida školovanja simbolično je pregnantna: visina kabine uzdiže vozača iznad ostalih i hrani njegovu

²³ U poglavlju “Umreti da bi se ubilo? Uspon terorizma sa masovnim žrtvama”, Nojman postavlja pitanja: „Koji su ‘koretni uzroci’ samoubilačkog terorizma? Zašto ljudi ‘umiru da bi ubili’? U stvarnosti, nema ničega nimalo upečatljivog u ideji umiranja za neku stvar – sem što, možda, savremeni moderni zapadni mozgovi nalaze da im je teško prihvatiti da iko može toliko u nešto verovati da zbog toga načini krajnje žrtvovanje. Istorija vrvi od primera ljudi (i žena) spremnih da stave svoj život na kocku kako bi učinili pomak u pravcu stvari u koju su verovali. To ne važi samo za pilote-kamikaze Drugog svetskog rata nego i za milione običnih vojnika koji su odlazili u misije za koje su znali da praktično nemaju nikakve šanse da se iz njih izvuku živi“ (Neumann 2009: 117).

²⁴ „Ne može da zaboravi preobražaj koji ga čeka (...) Sjaj raja se povlači u njegov svakodnevni život. Stvari će izgledati velike tamo, u kosmičkim razmerama...“ kao i u njegovim detinjim snovima, „kada bi zapado u san doživljavao bi osećaj ogromnosti, svaka ćelija je bila svet, što je njegovom dečjem umu dokazivalo istinu vere“ (267).

²⁵ Mekalister (McAllister) i Šmid (Schmid) navode Horganove (Horgan) najmanje tri teorije o psihološkoj abnormalnosti koje se pogrešno primenjuju na terorizam. To su: teorija o agresiji usled frustracije (*frustration-aggression theory*), pri čemu je agresija odgovor na blokiranje postizanja ciljeva, zatim, psihodinamičko objašnjenje političkog nasilja na osnovu pretpostavke da je nasilje rezultat latentnih želja vezanih za period ranog detinjstva dok je treća teorija o narcisoidnosti i sa njom skopčane agresije pri čemu se nasilje javlja kao posledica pojačanih zahteva ega. Ovaj poslednji poremećaj, ističe Horgan, ne može se uspešno razvijati u sklopu ilegalnih organizacija u kojima se ego pojedinačnog člana žrtvuje radi opstanka grupe (Schmid 2011: 215). Ali, u Apdajkovom romanu, Ahmed je sam.

sujetu; vožnja je izraz samokontrole; besprekorno održavanje vozila je analogon praktikovanja vere a, povrh svega, tu je i Pravi put na kome su sve odluke Božje.

Kao i samu veru, tako i kamion – kao i sam život u veri, uostalom – treba savršeno i predano negovati. Više od svega, ova slikovita trijada, kamiona, čoveka i puta, treba da nas uvede u psihologiju radikalnog vernika i pripremi na završni teroristički čin, na putu, koji će biti sveti, Pravi, ili pogrešan i bogohulan.

9. SPIRITUAL SANCTIONER

Za mladića nesigurnog u emocijama i mislima, mučenog agresivnošću i korupcijom kulture u kojoj raste, šaik Rašid je centralna ličnost početnih faza radikalizacije, programer, indoktrinator (spiritual sanctioner) (Schmid 2013: 219). Na njemu je da opomene Ahmeda da se drži Pravog puta jer nečisti mogu zablistati, ili mu prijati samo da bi ga odvojili od „Alahovog čistog bića“. Uz njega, u drugim, potonjim fazama socijalizacije u nasilje, ide i (lažni²⁶) ekstremista, fasilitator Čarls. Propagandist i strateg, on uvlači Ahmeda u zaveru. Čarls treba da sankcioniše, radikalizuje i aktivira Ahmedov novi identitet, u koordinaciji sa datom mrežom istomišljenika.

U tom procesu, na Čarlsu je da unese političke motive, otkloni eventualne moralne pa i patriotsko-emocionalne prepreke. Jedna od njih je moguća naklonost prema Americi i njenoj istoriji. Čarls, upečatljivo, povlači analogiju između islamističkih terorista i polu-gerilskog rata kako se često opisuje vojevanje Džordža Vašingtona i njegove armije tokom rata za oslobođenje Amerike od kolonijalne zavisnosti²⁷. I islamisti i patriote se porede po osnovi konstruisanih predstava, proizvedenih od kulturne mašine koja ih stvara kao „sočiva čovečanstva kroz koja ljudi vide... tumače i izveštavaju o onome što vide... to je poluorganizovan izvor njihovih samih identiteta“, kako navodi Rajt Mills (Wrights Mills) (1963: 406). Ovim „sočivom“ u Ahmedu se gasi svaki otpor jer se današnja nasilnost pravda primerom iz prošlosti, odnosno, nasilje jedne vere nasiljem druge.

²⁶ Iz nekog, verovatno književnog razloga, Apdajk sklanja Čarlsa sa pozornice, raskrinkava ga kao agenta CIA-e i prepušta ubilačkoj osvetti članova njegove grupe (o kojoj malo saznajemo – u žiži je jedan mladi čovek a ne analiza grupe).

²⁷ Navodi se i razlikovanje terorizma i gerilskog rata u teoriji. Dva teoretičara (Feldman, Hinojosa) uradili su studiju o ovoj razlici, raščišćavajući zbrku koja se, povodom dve pojave, ponekad javlja: „Gerilski rat je veoma stara forma rata koju, u opštem slučaju, koristi slabija strana u konfrontaciji sa jačim silama. Za razliku od terorizma koji namerno teži da povredi civile (...) gerilski rat nalaže napadanje na neprijatelja izbegavanjem direktnog sukoba u otvorenim sukobima i koncentracijom na 'postepeno slabljenje snage neprijatelja i morala putem zaseda, manjih okršaja i sličnih tehnika'“ (dalje o tome u Schmid 2013: 212).

Analogija unosi još jedan pomak u radikalizaciji: reč „rat“ dobija novo značenje, vernik postaje regrut „nebeske vojske“. Zemaljski svet zamenio je „sveti“ nebeski rat. A u ratu, zna se, nema milosti. Ideolog Rašid opominje da milosrđe prema „nečistim“ može biti čin bogohulnosti a fasilitator Čarls sugerise potencijalnom teroristi da je on sada vojnik a „u ratu sažaljenje treba staviti na led“ (202). Kao mašina i kao vojnik, on

ne razmišlja normalno u ovoj egzaltiranoj a ipak proredenoj atmosferi poslednjih stvari. Mora da sačuva pribranost, tako što će zamisliti da je on božji instrument, hladan i čvrst i određen i nepromišljen, kakav treba da bude instrument. (302)²⁸

10. SVETI RATNIK - INSTRUMENT

U *akcionoj fazi ili fazi realizacije dela (acts of furtherance)* (trodelnoj: planiranje, priprema i izvršenje) (Schmid 2013: 220), najkraćoj i najbržoj po oceni analitičara, „instrument“ više ne razmišlja, niti promišlja. On stupa u delo čak iako ima mogućnosti za promišljanje, ili se nađe u situaciji kada se vidno menjaju okolnosti predviđene planom. Pa ipak, Ahmed zaobilazi sve prepreke i kreće da raznese Linkolnov tunel, izuzetno opterećen deo saobraćajnice koji povezuje Nju Džerzi i Njujork i kojim svakodnevno prolaze hiljade ljudi. On time potvrđuje svoj novi identitet *svetog ratnika* i žuri da isporuči „hutamu, razbuktalu vatru“ (14).

11. RAZBOŽENJE ILI OBOŽENJE

Standardne metode deprogramiranja takođe se mogu doživeti kao putovanje od-do, fazno, uz nimalo lak egzorcizam pretpostavljenih demona, đavola ili bogova. Levi, savremeni rezignirani intelektualac, bliži je psihoterapeutima jer uvlači potencijalnog teroristu u razgovor. Dok se odvija „terapija“, uz kamion nabijen eksplozivom stalno promiče automobil sa dvoje dece, podsećanje na eventualne nevine žrtve. Ali je i podsećanje da Ahmed na sebe uzima Božje prerogative odlučivanja o životu i smrti.

²⁸ U uobičajenoj „zameni svetova“ vernički status se oglašava eventualnom izjavom i promenom imena. Ovde se, pak, radi o zadovoljenju „ljudskog duha“ u ekstremnom samo-odricanju – „on žudi da kaže 'ne' fizičkom svetu“ (80).

I pre toga je Ahmed pokazivao osetljivost prema pretenzijama čoveka na Božje prerogative. Sekularni svet je jeretički pokušaj oponašanja boga, kopiranja njegovih tvorevina – naročito slikarstvo – *hubrisa* onog koji ne ume da se pokori već razmetljivo otima božje nadležnosti. Njegova majka slikarka je grešna jer – „čak i prave slike su grešne imitacije Boga“ (11). Hrišćanska crkva je grešna jer su u njoj slike na drvetu, pokušaj da se na materijalnom prikaže suština božja. Čak bi i Ahmedovo telo, u telesnoj ljubavi, bilo izmenjeno a on ne želi da mu „telo bude povređeno. Želi da ostane kako ga je Stvoritelj oblikovao“ (25).

Otud se, iako spreman na čin, Ahmed, ipak, predomišlja kada ga Levi, udarajući „verom na veru“, dovodi do tumačenja njegovih postupaka kao bogohulnosti: „U suri, „Događaj“: „Bog pita – *i vas stvaramo – pa zašto ne poverujete? Kažite vi meni; da li sjemenu koje ubacujete vi oblik dajete ili mi to činimo?*“ (324) i nastavlja sa navodom,

jer je Bog snagom volje doveo do prelaska iz nepostojanja u postojanje. To je volja Milostivog, Samilosnog (...), Živog, Strpljivog, Velikodušnog, Savršenog, onog koji je Svetlost, onog koji je Vodič. On ne želi da oskrnavimo Njegovu tvorevinu želeći smrt. On hoće život. (324)

Poštujući ovu volju, Ahmed odustaje od terorističkog čina i od projektovanog mučeništva. Neoskrnavljen u svojoj čistoti, sada u „novom svetu“ (327), svestan je da su mu „đavoli“, ipak, „oduzeli boga“, i da se vraća u „običan“ život u kome će on sam morati da preuzme staranje o svom životu i, kao i ostali, o svojim planovima, makar to značilo i da će sa njima podeliti i prazninu, tavorenje, i površnost popularne kulture.

U tom i takvom „obezboženom“ svetu, Ahmed će se, kao i „đavoli“ ili, bolje, „insekti“, kako ih on vidi, „nameriti na mlečnom jutarnjem suncu na neki plan ili šemu ili nadu koju su prigrlili za sebe“. I on će, kao i drugi, imati malo toga. Dobiće, recimo, samo razlog za život za jedan dan (umesto oboženog života, postojanog na „duže“ pa čak i na „posle“). Umesto boga donosioca odluka, i on će biti „živ nabijen na čiodu savesti“ po kojoj će morati sam da odlučuje. Umesto oboženja, u životu a preko smrti, čekaće ga samo usmerenost „na napredovanje i samoodržanje. To i samo to“ (328).

Da li je to dovoljno? Da li je odustajanje od nasilja dovoljno da čovek potvrdi svoju humanost, „oboži“ se i ojača nakon položenog testa odgovornosti? Ili, hoće li Ahmed izdržati tu novu zrelost koja mu nudi samo napredovanje i samoodržanje? Da li je bog ostao uz njega? Ili ga je samo privremeno napustio? Sva ova pitanja

ostaju otvorena. Do kraja su izvedene samo sugestije o pravcu kojim kultura treba da krene da bi sačuvala sumnju, misao i kritički duh svojih podanika i tako, eventualno, izbegla zamke manipulativnih ideologija.

Što nije, zasigurno, lako učiniti. Jer u tome ne uspeva ni Apdajkov roman u drugim svojim vidovima (karakterizaciji vernika, odnosima među vernicima, odnosom prema crkvi, rasnom pitanju, itd.) što ga čini metom kritike. Jer upravo činjenica da do terorističkog napada nije došlo, da je **nekome** pošlo za rukom da razminira indoktrinirano telo, i da ga usmeri ka „novom životu“, upravo ta činjenica, na kraju, Apdajkov roman instrumentalizuje²⁹, potencijalno regrutuje za jednu drugu ideologiju i pretvara u provokaciju, „napuklo ogledalo služavke“ (Džojks), agitaciju, katalizatora... rečju, *delo*.

12. ZAKLJUČAK: TO I SAMO TO

Apdajkov pokušaj da pronikne u dubine uma izloženog uticajima pretrpeo je u dobroj meri opravdane kritike. Najžešća se odnosila na potencijal za ideološko-političku instrumentalizaciju njegovog dela: odnos američkog muslimana prema Amerikancima i Americi u ovom romanu mogao je poslužiti kao povod ratu protiv terora. Štaviše, iz Ahmedovog odustajanja od terorističkog čina, iz verskih razloga, može se iščitati poruka da pravog rata za veru niti ima niti ga može biti jer su svi bogovi nosioci milosrđa pre nego nasilja. Otud, ratovi u njihovo ime mogu biti samo maska za druge ideološke ciljeve i političke interese, što bi, opet, opravdalo antiteroristički *zeal*.

Međutim, u književnom čitanju Apdajkovog dela, ove izabrane apstrakcije, izvedene iz konteksta, previđaju mnoštvo elemenata, sugerisanih, simboličnih, kojim se „terorista“ sagledava unutar kulture sa njenim potencijalima za formatiranje ličnosti. Model radikalizacije, predstavljen u ovom radu, i drugi slični, dobrim delom pokazuju složenost fenomena, njegove dubinske uzroke, koje treba ozbiljno uzeti u obzir a ne samo – zakasnelo – krajnji ishod, teroristički čin. Pre toga društvo, kultura i javnost treba da pred mladima otvore široku plejadu raznovrsnih načina života (pa i verovanja) i to mnogo pre nego što se um otvori i zatvori samo za jedan od njih.

²⁹ Apdajk je angažovani pisac koji podstiče čitaoca na polemiku. Kako navodi Bečelor: “Apdajk se suočio sa mnoštvom pitanja od kako se usudio da se udalji od svoje tipične staze, od svesne odluke da načini taj pokret ka upotrebi teksta radi stvaranja kulture za čitaoca.” I njegov pripovedački glas se promenio iz autoritarnog u interaktivno pripovedanje jer je “pišćev proizvod namenjen tome da ga čitaju i vare. Simbolički interakcionizam kao alat književne analize može se videti kao moćno sredstvo podrške nadi književnosti da posluži široj kulturi” (Batchelor 2009).

„To i (ne) samo to“ značilo bi da ne treba postavljati pitanje problematične vere već vere (i ne samo nje) problematične u svetu koji se, u kulturnom pogledu, zaista doima na ivici propasti, na ivici „jezera od krša“. A na toj ivici ne stoje samo fiktionalni junaci, Džek Levi već i Holden Kolfild... već i Džon Apdajk, i Dž. D. Selindžer, i Žak Derida, i mnogi drugi savremeni analitičari, pisci, filozofi. Čekaju da priskoče u pomoć mladima kad krenu da se dave u kršu. Što jeste jedna, iako patetična, mogućnost.

LITERATURA

1. Apdajk, Džon (2006), *Terorista*, Filip Višnjjić, Beograd, prevod Dušanka Vujić. U radu navedeni samo brojevi stranica.
2. Batchelor, Bob (2009), *Running toward the apocalypse: John Updike's new America*, ph. dissertation, University of South Florida, <http://scholarcommons.usf.edu/etd>
3. Batchelor, Bob (2013), *John Updike: A Critical Biography*, ABC-CLIO
4. Esposito, John L. (2008), *Nesveti rat. Teror u ime Islama*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, prijevod Dušan Janić
5. Horowitz, Irving Louis, ur. (1963), *Power, Politics and People: The Collected Essays of C. Wright Mills*, New York: Ballantine
6. Ignatieff, Michael (2004), *The Lesser Evil: Political Ethics in an Age of Terror*, Princeton University Press
7. Mudge, Alden (2006), “Holy Terror: Updike goes inside the mind of a Muslim teen”, June, BookPage, <http://bookpage.com/interview/holy-terror>
8. Neumann, Peter R. (2009), *Old & New Terrorism*, Polity Press, Cambridge
9. Schmid, Alex P. (2011), *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, Routledge, London and New York
10. Sprinzak, Ehud (1991), “The Process of Deligitimation: Towards a Linkage Theory of Political Terrorism”, *Terrorism and Political Violence*, 3(1)
11. Tristam, Pierre (2013), “We Knew We Had Just Witnessed Thousands of Deaths: John Updike Witnesses Those Gone Missing”, <http://middleeast.about.com/od/terrorism/ig/9-11-Photo-Gallery/Pictures-of-the-Missing.htm>; pristupljeno: novembar 2015.
12. Vilson, Robert Maklijam (2013), *Ripli Bogl*, Booka, Beograd, prevod Aleksandar Milajić
13. Wagner-Martin, Linda (2012), *A History of American Literature: 1950 to the Present*, John Wiley & Sons, New Jersey

THE PROCESS OF PERSONALITY RADICALIZATION REGARDING RE-DEIFICATION OR DE-DEIFICATION OF A SUICIDAL TERRORIST (CASE HISTORY: JOHN UPDIKE'S *THE TERRORIST*)

Summary

The paper represents a study of the process of radicalization as that of ideological socialization by which personality is transformed from a normal to extra-normal one (Sprinzak) due to the use of violence without moral restraints (Schmid), especially in the case of suicidal terrorists. Since it is a very complex phenomenon, with numerous social, ideological, cultural and other causes, the paper is focused on one possible model analyzed with respect to the referential (not all-inclusive but relevant) theoretical works, elaborated in the novel *The Terrorist* by John Updike which in itself, with its open ending, points to many other possibilities, conceptualizations and categorizations. The goal of this paper is to inquire into, by critical reading as appropriate method, a literary-sociological construct which is here primarily defined as a form of micro analysis of psycho-social structure of the personality of a potential suicidal terrorist.

Starting from Sprinzak, Moghadam and other theorists, the radicalization process is interpreted as unfolding in phases, from the initial crisis of confidence till the final suicidal or/and homicidal action within a respective environment. A somewhat similar format is implied in some of the aspects of the above-mentioned novel, an engaged literary work written with the intention to support literature's hope to serve wider culture (Batchelor). This "wider culture" is represented in an extremely critical way as well as an in-depth analysis of the profile of a potential terrorist illustrating the theoretical assumptions of the radicalization process. In this way the writer becomes an analyst as well giving his own contribution to the psychological analysis of the phenomenon but with the remark that his work, while merging fiction, psycho-sociological and cultural studies, also becomes open for debate and all sorts of different interpretations.

Key Words: Radicalization; Violence; Terrorist; Terrorism; Ideology

Adresa autora

Authors' address

Dragana R. Mašović

Univerzitet u Nišu

Filozofski fakultet

dmasovic@gmail.com